

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-111-4-19>

**ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНА І ЦЕНОТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИНИ
GERANIUM PHAEUM L. У ФЛОРИ УКРАЇНИ**

Панчук О. В.

*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри біології*

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

Романенко О. В.

*доктор біологічних наук, професор,
завідувач кафедри біології*

*Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
м. Київ, Україна*

Україна багата на природні ресурси цінних видів рослин, серед яких відповідне місце займають лікарські. Проте, зважаючи на обмежену ресурсну базу частини з них, особливої актуальності набувають виявлення їх сировинних резервів, розробка наукового обґрунтування їх невиснажливого використання, виходячи з оцінки їх ресурсів. Відповідно, необхідним є дослідження закономірностей поширення рослини, яка потенційно може знайти застосування в медичній галузі, вивчення її запасів, розробка плану та режиму експлуатації природних ресурсів цієї рослини, а також їх відтворення. За умови обмеженості природних запасів лікарської рослини, заслуговує на увагу вивчення біологічних особливостей виду, у тому числі морфологічних, а також екологічних умов зростання та ценотичної приуроченості такої рослини, що в цілому є важливим для визначення можливості її використання у подальшому за згаданим призначенням, а також інтродукції.

Представники родини Геранієвих (*Geraniaceae*) відомі своїми лікувальними властивостями, зокрема, антисептичними, протизапальними, кровоспинними, протимікробними [5,7,8]. Звернемо увагу на один з видів цієї родини, а саме на *Geranium phaeum* L. Його представники виявляють антибактеріальні властивості, характеризується наявністю фенолкарбонових кислот та їх похідних, дубильних речовин, катехинів, лейкоантоціанідинів, флавоноїдів, антоціанінів [9].

Вид *G. phaeum* L. поширений на території Середньої та Західної Європи, на півдні Скандинавії, в Середземномор'ї. Його представники зростають у світлих лісах, між чагарниками, на луках. Трапляються вони й на заході України, від Волинської області до лісового поясу Карпат, на території Закарпатської, Львівської, Волинської, Івано-Франківської, Тернопільської областей. Згадану рослину можна зустріти часто на Поділлі, зрідка в Житомирській, Київській, Чернігівській та Сумській областях.

G. phaeum L. є трав'янистим полікарпиком, гемікриптофітом, коротко-кореневищною рослиною з напіврозетковим типом надземних пагонів. В рослини міцне, горизонтальне кореневище; стебло прямостояче, негусто улишене, вгорі розгалужене. Воно, як і черешки листків, квітконоси, квітконіжки та чашолистки, вкрите довгими відстовбурченими волосками; а у верхній частині (до квітоніжок) характеризується як коротко залозисто-пухнасте. В рослини листки зверху вкриті довгими притиснутими волосками, а зісподу листки голі або коротковолосисті. Прикориневі листки мають довгі, 12-20 см завдовжки, черешки; пластинку в обрисі ниркоподібно-округлу (6-7 см), пальчасто-семи-роздільну. В рослини прилистки яйцевидно-ланцетні, загострені. Вони червонуваті й вкриті білими волосками. В рослини квітконоси заввишки 3-8 см, двоквіткові, а квітконіжки завдовжки 3-4 см. Перед цвітінням і при плодах квітконоси нахилені в один бік. Чашолистки в рослини еліптичні, завдовжки 7-8 мм, а при плодах досягають довжини 9-11 мм. Пелюстки в рослини завдовжки 11-13 мм, по краю вони зарубчасто-зубчасті, темнофіолетові, розпростерті. Частки плоду у верхній частині впоперек зморшкуваті, а у нижній є довговолосистими; придатки плоду короткопухнасті [3, 4].

Екологічні особливості виду визначаються за провідними едафічними та кліматичними чинниками з використанням методу фітоіндикації [1,2]. За відношенням до водного режиму *G. phaeum* L. є мезофітом. Представники виду зростають на свіжих лісо-лучних скотопах з повним промочуванням кореневмісного шару ґрунту ґрунтовими водами. За відношенням до вмісту карбонатів в ґрунті *G. phaeum* L. є гемікарбонатофобом, рослиною, яка уникає карбонатних субстратів. Вона поширена на підзолистих та лучних глеевих ґрунтах. Зважаючи на те, що вважливим складовим елементом ґрунту є азот, звернемо увагу на залежність розвитку *G. phaeum* L. від його наявності. Ця рослина є нітрофілом, який зростає на відносно забезпечених мінеральним азотом ґрунтах. Виходячи з залежності кислотного режиму ґрунту від його хімічного складу і ґрунтових порід, відзначимо, що *G. phaeum* L. є субацидофілом, рослиною, яка зростає на слабокислих ґрунтах.

За відношенням до узагальненого сольового режиму ґрунту вона належить до семіевтрофної екогрупи. Характерним для її представників є зростання на багатих на солі ґрунтах.

Вид *G. phaeum* L. належить до сціогеліофітів, сільвантів. За участю в ценозах він відноситься до асектаторів (такі рослини відіграють відносно незначну роль у фітоценозі і мають проєктивне покриття до 20 %), а за широтою екологічної амплітуди він належить до геміевритопів. Його можна зустріти в тінистих широколистяних лісах, а також в чагарникових заростях. Він зазвичай трапляється в угрупованнях мезофільних широколистяних лісів України порядку *Fagetalia sylvaticae* (в союзах *Alnion incanae*, *Carpinion betuli* та *Fagion sylvaticae*) у складі класу *Quercu-Fagetea* Br.-Bl. [6].

Вид *G. phaeum* L. зустрічається також в напівпорушених місцезростаннях на сірих лісових та перегнійно-карбонатних ґрунтах і на опідзолених чорноземах парків і лісопарків міст в західній частині України. Рослинні угруповання за участі рослин названого виду найчастіше представлені похідними ценозами старих парків, створеними на місці корінних лісових ценозів, а при значних рекреаційних навантаженнях тяжіють до угруповання класу *Robinietaea*. При цьому у складі деревостану переважають автохтонні едифікатори, проте водночас доволі широко можуть бути представленими й інтродуковані породи. В згаданих умовах у підліску часто домінує *Sambucus nigra*, у трав'яному покриві виділяється значна частка тих видів, що характерні для класу *Quercu-Fagetea*, проте домінуючими бувають й види з групи так званих «лісових бур'янів», трапляється багато рудералів. Наведене вище ілюструє здатність багаторічних мезофітних сціофітних гераней флори України поширюватися на злегка порушених нітрифікованих місцезростаннях.

Вид *G. phaeum* L. є представником сагетального флороценотичного комплексу, притаманний для тіньових мезофітних широколистяних лісів середньоевропейського типу, виявляє здатність до розвитку в порушених лісових угрупованнях за збереження їх ценотичної структури.

Вид *G. phaeum* L. хоча потенційно й володіє корисними для медицини властивостями, проте має лише фрагментарне поширення в західних регіонах України та окремі локалізації на Поділлі й зрідка трапляється, наприклад, в Київській та Житомирській областях, тому можна говорити про обмеженість його сировинних ресурсів для ведення промислової заготівлі. Разом з тим названий вид може бути рекомендованим для інтродукції.

Література:

1. Дідух Я. П., Плюта П. Г. Фітоіндикація екологічних факторів. Київ: Наукова думка, 1994. 280 с.
2. Екофлора України / Я. П. Дідух, П. Г. Плюта, В.В. Протопопова та ін. – К.: Фітосоціоцентр, Т. 1. 2000. 284 с.
3. Касянчук О.В. Біоморфологічний аналіз видів родини *Geraniaceae* флори України //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Біорізноманіття: теорія, практика та методичні аспекти вивчення у загальноосвітній та вищій школі» (Полтава, 11-12 лютого 2010 р.). Полтава, 2010. С. 89–90.
4. Флора УРСР: у 12 т. /ред. рада: Д.К. Зеров (гол.) та ін.; Ін-т ботаніки академії наук УРСР Київ: Видавництво академії наук УРСР, 1955. Т. 7 657 с.
5. Касянчук О.В. Впровадження у навчальний процес відомостей про поширення та застосування лікарських рослин родини *Geraniaceae* Juss. флори України //Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 22: збірник наукових праць / за ред. В. П. Сергієнка. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 149–152.
6. Онищенко В. А. Закономірності поширення лісових угруповань природного заповідника «Медобори» / В.А. Онищенко // Український фітоценологічний збірник. 1998. Сер. С, №1 (10). С. 93–99.
7. Панчук О.В., Романенко О.В. Еколого-ценотичні особливості лікарської рослини *Geranium sibiricum* L. у флорі України // PLANTA+. Досягнення і перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті доктора хімічних наук, професора Ніни Павлівни Максютіної (до 95-річчя від дня народження) (Київ, 20-21 лютого 2020 р.). – Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2020. С. 323–326.
8. Панчук О.В., Романенко О.В. Еколого-ценотична характеристика та географічні особливості лікарської рослини *Geranium pratense* L. // PLANTA+. НАУКА, ПРАКТИКА ТА ОСВІТА: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19 лютого 2021 р.). Електрон. дані. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2021. С. 510–514.
9. Мінарченко В.М. Лікарські судинні рослини України (медичне та ресурне значення). Київ: Фітосоціоцентр, 2005. 323 с.